

30 keer in je recht

In 30 artikelen geeft de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens jou het recht om mens te zijn. Toch zijn die rechten 70 jaar na de ondertekening nog altijd geen evidentie – zelfs niet bij ons. Daarom zet ABVV-Metaal dit jaar de schijnwerpers op elk van de 30 artikelen.

EEN INLEIDING DOOR PROF. DR. CHRISTOPHE VERBRUGGEN

MENSENRECHTEN ALS REALISTISCHE UTOPIE

In het boek *Theory of justice* (1970) nodigt John Rawls zijn lezers uit tot zijn befaamd gedachtenexperiment. Hij stelt hen voor zich tijdelijk achter een sluier van onwetendheid te verschuilen, zonder te weten waar ze in een toekomstige imaginaire maatschappij zullen terecht komen. Ze weten niet of ze in een rijke of arme familie zullen geboren worden en welke talenten ze zullen hebben. Hoe zouden we – vanuit die onwetendheid – de maatschappij inrichten? Dat is ook de basis voor wat Rawls omschrijft als de **'realistische utopie'**. Realistisch omdat het is afgestemd op datgene waartoe mensen in staat zijn, hun talenten en beperkingen. Utopisch omdat het idealen uit verleden, heden en toekomst samenbrengt in een rechtvaardige samenleving van vrije en gelijke burgers. Ook al had Rawls het in zijn boek niet over mensenrechten (in later werk wel), we kunnen mensenrechten wel degelijk zien als een realistische utopie, of in de woorden van de ook verder in deze bundel

aangehaalde Samuel Moyn: de **'laatste utopie'**. Het communisme, het anti-kolonialisme, alle grote ideologische verhalen lijken te zijn geschreven of zijn op de puinhopen van de geschiedenis terechtgekomen.

Rawls was een denker van zijn tijd, de tijd waarin de moderne westerse welvaarstaten in strikt nationale denkkaders tot volle wasdom kwamen. Hij ging in zijn theorie over sociale rechtvaardigheid heel sterk uit van de bestaande sociale welvaarstaten waarbinnen solidariteit in de vorm van een sociaal contract met nationale overheden of met medeburgers werd uitgewerkt. Het imaginaire contract dat mensen met elkaar moesten afsluiten om goed samen te leven, eindigde aan de landsgrenzen.

Op zich is het oeuvre van Rawls en de evolutie in zijn denken een bevestiging van de these dat de 'geboorte' van de mensenrechten zoals we ze vandaag kennen van heel recente datum is. Volgens sommigen – waaronder Samuel Moyn – zijn de mensenrechten een creatie van de jaren 1970. Pas dan groeiden de mensenrechten uit tot een universele maatstaf om een waaier van mistoestanden en onrechtvaardigheid aan de kaak te stellen. Tot op zekere hoogte klopt dit, maar toch is er een directe lijn van ideeën tussen de natuurlijke rechten zoals die werden ingevuld in het oude Mesopotamië en wat we vandaag als mensenrechten definiëren. Ik beperk me bij wijze van inleiding tot een aantal *capita selecta* van deze diepe geschiedenis van de mensenrechten die nuttig zijn als kader voor actuele debatten en het gebruik van mensenrechten als 'moreel kompas', in de woorden van Wies De Graeve verderop in deze bundel.

Je behandelt
anderen zoals
jij wilt dat ze jou
behandelen.

Zonder enige twijfel waren de burgerlijke revoluties in de Verenigde Staten en Frankrijk, voorafgegaan door de (radicale) Verlichting, cruciaal in de ontwikkeling van de mensenrechten als project. Hét onderscheidende kenmerk van de nieuwe samenleving was het **radicale afwijzen van de**

theologie als basis voor een moraal. Je behandelt anderen zoals jij wilt dat ze jou behandelen, er was geen door een God ingegeven sociale of politieke hiërarchie. Er is maar één mensheid, en daarom delen mensen dezelfde rechten die verankerd werden in de *Declaration of Independence* (1776) en de *Bill of Rights* (1789-1791) in de Verenigde Staten en de *Declaration des Droits de l'homme* in Frankrijk. Elk mens heeft recht op vrijheid, gelijkheid en gerechtigheid.

“Dat is het ‘universele’ aan mensenrechten”, aldus De Graeve verderop in deze bundel.

Voor al de *Declaration des Droits de l’homme* wordt vaak gezien als de embryonale versie van de zogenaamde eerste generatie mensenrechten, de zogenaamde burgerrechten of klassieke liberale grondrechten zoals het recht op vrije meningsuiting, recht op eigendom, godsdienstvrijheid en het recht op leven ... Maar ook al waren deze sociale contracten in de Verenigde Staten en Frankrijk al een stuk universeler dan pakweg de *Magna Charta* uit 1215, waar enkel de aristocratie baat bij had, toch bleven grote groepen mensen verstoken van diezelfde rechten. Vrijheid voor alleman, maar bijvoorbeeld niet voor vrouwen, slaven of inwoners van kolonies. Toch was de geest uit de fles. De mensenrechten waren geboren. Ik deel de analyse van de Amerikaanse historica Lynn Hunt die erop wees dat de mensenrechten werden uitgevonden als onderdeel van een breder, humanitair discours op basis waarvan vanaf het einde van de 18de eeuw rechten geclaimd werden. Aanvankelijk gebeurde dit nog vrij geïsoleerd, maar in de loop van de negentiende eeuw ontstonden – met de antislavernijbeweging en vrouwenbeweging – heuse (transnationale) bewegingen die dit humanitair discours hanteerden.

Ook al lag de focus aanvankelijk op de klassieke liberale grondrechten, toch is het een misvatting om de zogenaamde tweede generatie mensenrechten zonder voorgeschiedenis te situeren na de Tweede Wereldoorlog, toen ze werden opgenomen in de *Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens*. Reeds in 1793 kwamen de revolutionairen op de proppen met een nieuwe versie van de *Déclaration des droits de l’homme et du citoyen*. Wat we vandaag beschouwen als de tweede generatie mensenrechten zat hier weldegelijk in vervat, met name

het recht op voedsel, inkomen door werk of een alternatief, onderdak en tot op zekere hoogte ook scholing. Dat hier al bij al weinig aandacht aan besteed wordt, zeker door progressieve denkers, heeft alles te maken met het feit dat deze uitgebreidere invulling van de mensenrechten uitgevaardigd werd ten tijde van de terreur onder Robespierre en Juste. Duizenden vermeende tegenstanders van de revolutie werden onder de guillotine terechtgesteld, samen met de prille net ‘uitgevonden’ mensenrechten. Het valt in elk geval ook moeilijk te ontkennen dat natuurlijke rechten niet alleen deel kunnen uitmaken van een progressief, egalitair discours, maar ook gebruikt kunnen worden om staatsgeweld op grote schaal te rechtvaardigen. Bij het formuleren van een realistische utopie voor de 21ste eeuw moet daarmee rekening gehouden worden. Mensenrechten laten zich moeilijk opleggen.

De vermeende tegenstelling tussen klassieke liberale burgerrechten en sociale rechten kwam ook bovendrijven in het tijdsgewricht rond 1900, toen de Franse Liga voor de Rechten van de Mens werd opgericht in de nasleep van de Dreyfusaffaire. De reden waarom deze affaire rond de onterechte veroordeling van de joods-Franse officier Alfred Dreyfus zo belangrijk was voor de ontwikkeling van de mensenrechten zoals we ze vandaag kennen, is dat de strijd tegen antisemitisme, racisme, uitwassen van de kolonisering (dus niet de kolonisering op zich) en politieke vervolging opnieuw in het ‘frame’ van de mensenrechten werden geplaatst. Ook de actievormen ten tijde van de Dreyfus-affaire zoals petitie, brieven en openbare onderzoeksrapporten doen heel sterk denken aan het arsenaal van actiemiddelen dat mensenrechtenactivisten vandaag inzetten.

In België werden er in 1901, in navolging van Frankrijk, ook stappen gezet met de oprichting van een Belgische Liga,

weliswaar met minder *enverguire* dan de Franse.

Eén van de redenen waarom de Liga in België niet dezelfde weerklank kreeg, is dat socialisten onderling en *a fortiori* ook liberalen en socialisten het niet eens werden over de plaats van de tweede generatie mensenrechten. Voor grote delen van de bevolking bleef iets als de vrijheid van meningsuiting een verre illusie. Daarom groeide ook de druk om ook sociale rechten zoals het recht op arbeid, het recht op medische zorg en degelijke huisvesting als natuurlijk recht te beschouwen. In Frankrijk was een sleutelrol in dit debat binnen de Liga weggelegd door de pacifistische socialist Jean Jaurès. Voor Jaurès was de inclusie van sociale rechten binnen het bredere kader van de mensenrechten de evidentie zelf. Als ethisch socialist fundeerde hij zijn visie op het socialisme op elementaire principes van globale sociale rechtvaardigheid. Het socialisme was voor hem in de eerste plaats een ideologie gericht op het realiseren van individuele vrijheid, zelfontplooiing en meer in het algemeen menselijke waardigheid. Dit nam niet weg dat hij ook aandacht had voor materiele en economische *besognes*, integendeel. Maar men raakte er niet uit. De uiteindelijke uitkomst was een zelfverklaarde apolitieke en neutrale organisatie, net zoals Amnesty International en Human Right Watch dat werden in de jaren 1970. Terzijde: pas na 2000 begon Amnesty ook te ageren tegen ernstige inbreuken op sociaaleconomische rechten.

Na de gruwelen van WO II werd door de VN het initiatief genomen om een *Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens* (1948) uit te vaardigen die kon dienen als handvest voor een nieuwe wereld in wederopbouw. Het is de 70ste verjaardag van deze UVRM die mee aan de basis ligt van deze bundel. De hele diepe geschiedenis van de mensenrechten werd meegenomen als basis, maar deze keer met veel universele aspiraties. Ook arbeiders, vrouwen en andere minderheidsgroepen werden verondersteld er zich te kunnen in terugvinden. Vanuit alle windhoeken van de wereld werden juristen uitgenodigd om ook niet-westerse rechtssystemen een plaats te

geven. Dit is iets wat vaak vergeten wordt als gevolg van de – overigens soms terecht – kritiek vanuit de Global South over de selectieve, westerse formulering van het mensenrechtenproject. Onder druk van de communistische landen werden ook de tweede generatie mensenrechten aan de verklaring toegevoegd, wat later door de westerse landen als alibi gebruikt werd om ze opzij te zetten als ‘communistische’ rechten.

Recent onderzoek van bijvoorbeeld Marco Duranti toont goed aan dat de conventionele opvatting dat mensenrechteninspanningen universeel een linkse post-fascistische agenda weerspiegelen, niet klopt. Britse, Franse en andere Europese (katholieke) conservatieven creëerden een naoorlogs mensenrechtensysteem als onderdeel van het Europese integratietraject dat een dam moest opwerpen tegen een politiek systeem waarvan zij dachten dat het hun fundamentele vrijheden zou schenden: het communisme. Dat blijkt duidelijk als we kijken naar het tot stand komen van het dwingende *Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens* (1950) en de werking van het Europees Hof in Straatsburg 9 jaar later. Net zoals vandaag de verlichtingswaarden door sommigen selectief gebruikt en gedefinieerd worden als spiegel van ‘de Islam’, zagen conservatieve denkers het belang van mensenrechten omdat ze vreesden voor het oprukkende communisme of een staat in de handen van het fascisme. Sociale rechten bleven in dat streven een onderdeel van de op burgerrechten gebaseerde sociale welvaartstaat die simultaan tot volle wasdom kwam.

Volgens sommigen is het dan ook pas vanaf de jaren 1970 dat de mensenrechten hun hedendaagse betekening krijgen, mensenrechten gedefinieerd als individuele rechten die gebaseerd zijn op menselijke waardigheid en die van internationale bescherming genieten. Zowel activisten (Amnesty, Human Right Watch) als politici hebben daar een rol in gespeeld. Met name de Amerikaanse president Jimmy Carter was op dat vlak heel belangrijk, hij maakte in 1977 van de strijd voor

mensenrechten de pijler van zijn buitenlands beleid. Zoals verder ook aangehaald door Gie Goris raakte het verweven met het uitdragen van het neoliberalisme, want de sociale rechten werden meestal onder de mat geveegd. In feite kregen mensenrechten vaak de functie van retorisch instrument om macht ten aanzien van oude kolonies te herbevestigen, wat er voor zorgde dat derdewereldlanden het universele karakter begonnen te betwisten. In het slechtste scenario werden mensenrechten ook gebruikt als alibi om een land binnen te vallen.

Uit deze korte diepe geschiedenis kunnen een aantal lessen getrokken worden voor het heden en de toekomst. Mensenrechten zijn niet deelbaar tussen, want zodra je ze deelt en enkel focust op een selectieve lezing als middel om de eigen positie te verstevigen, is het een kwestie van tijd voor je zelf aan de foute kant van de opdeling staat, werd elders betoogd. Ook vakbonden en de Europese sociaaldemocratie hebben er volgens mij alle belang bij de universele mensenrechten als één en ondeelbaar te benaderen. Ze bieden een uitweg in de heilloze discussie over het relatieve belang van identiteit ten opzichte van materiële ongelijkheid. Dit wordt door sommigen ervaren als een mistgordijn om het niet te moeten hebben over waar het werkelijk toe doet: materiële gelijkheid. We hoeven niet te kiezen. Het holistische kader van de mensenrechten met inbegrip van 1e, 2e én 3e generatie laat het toe die verschillen te overstijgen.

Kunnen de mensenrechten – zoals ze nu bestaan – de sociale rechten die gekoppeld zijn aan burgerschap dan vervangen? Dat dan ook weer niet. Zelfs de meest kosmopolitische internationalist zal erkennen dat de sociale welvaartsstaat gerealiseerd is in nationale kaders en gebaseerd is op burgerrechten. Ook vandaag kunnen we het nationale niveau onmogelijk wegdenken.

Maar we moeten verder kijken, ook uit een welbegrepen eigenbelang. Er kunnen globale allianties ontstaan tussen arbeid en kapitaal die eerder ook aan de basis lagen van de sociale welvaartsstaat.

Alle auteurs in deze bundel vatten de mensenrechten op als een kompas, project of streefdoel. Mensenrechten zijn een “politiek project dat streeft naar een wereld waar iedereen de mogelijkheid krijgt om een waardig

leven op te bouwen”, aldus Kati Verstrepen. We moeten universele mensenrechten met andere woorden niet alleen zien als een concept, maar ook als een proces van globale rechtvaardigheid waar we allemaal kunnen toe bijdragen. Een utopisch kader voor de dagdagelijkse solidariteit als een sociale realiteit. Zoals mooi onderbouwd in de bijdragen

van Naima Charkaoui “kunnen mensenrechten fungeren als emancipatorisch instrument dat voor iedereen – ook kinderen – maximaal politieke inspraak, rechtzekerheid dialoog en tolerantie garandeert”. Mondiaal kunnen ze daar bovenop ook garant staan voor een betere herverdeling en sociale rechtvaardigheid. Dat betekent het erkennen en waarschijnlijk ook uitbreiden van bevoegdheden van internationale instanties en rechtsorganen, ultiem ook het opgeven van nationale soevereiniteit. Van achter een sluier van onwetendheid ijveren voor een sociaal Europa kan een eerste stap zijn. De universele mensenrechten, met inbegrip van sociale rechten, zijn een realistische utopie die noodzakelijk is om ons sociale en politieke handelen een richting te geven. Ingebed en verweven met grensverleggende solidariteit zijn ze een project dat dit handelen kan inspireren en actie kan sturen.

Meer info en publicaties:
research.flw.ugent.be/nl/christophe.verbruggen.

Van achter een sluier van onwetendheid ijveren voor een sociaal Europa kan een eerste stap zijn.